

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

XX СТОЛІТТЯ

В статті розглянуто погляди вітчизняних педагогів XX століття на проблему формування навчальної діяльності в учнів початкової школи та формування у них уміння вчитися.

Ключові слова: навчальна діяльність, уміння вчитися, молодший школяр, самонавчання, уміння, навички.

В статье рассмотрены взгляды отечественных педагогов XX века на проблему формирования учебной деятельности у учащихся начальной школы и формирование у них умения учиться.

Ключевые слова: учебная деятельность, умение учиться, младший школьник, самообучение, умения, навыки.

This article considers the views of native educators of the twentieth century on the problem of forming the study activity of the pupils of elementary school and their ability to study.

Keywords: ability to study, pupils of elementary school, self-studying, competencies, skills.

Постановка проблеми. Сучасне вивчення праць зарубіжних і радянських психологів та педагогів дає підстави стверджувати, що проблема формування у школярів уміння навчатися своїм корінням сягає ще часів Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Дж. Локка та ін. Проте, своєї актуальності це питання набуло разом із вивченням проблеми взаємозв'язку навчання і розвитку та впровадженням у школах системи розвивального навчання (Л. Занков). Разом із впровадженням розвивального навчання російські дослідники почали працювати над концепцією навчальної діяльності (Д. Ельконін, В. Давидов). У середній загальноосвітній школі XX ст. однією із ключових проблем стало формування в учнів уміння вчитися. Всі зусилля провідних фахівців в галузі освіти були спрямовані на вирішення цього питання.

У період становлення України як незалежної держави, створення і розвитку концепції загальної середньої освіти, проблема формування в учнів уміння вчитися активізувалася разом із впровадженням компетентнісного підходу. Новий державний стандарт загальної середньої освіти, нові навчальні програми своїм змістом відображають основну задачу сучасної школи навчити учнів вчитися, сформувати в них повноцінну навчальну діяльність.

Аналіз досліджень і публікацій. Багато праць радянських педагогів і психологів присвячено проблемам формування і розвитку окремих компонентів навчальної діяльності, її різновидам, формам організації: Л. Виготський, В. Давидов, Д. Эльконін, В. Репкін, О. Леонтьєв, Л. Занков, Н. Менчинська, Є. Кабанова-Меллер, О. Усова, А. Маркова та ін. Зазначимо, що у період активного дослідження проблеми формування навчальної діяльності школярів, чимало українських дослідників присвятили свої праці цьому питанню, особливо в галузі початкової освіти.

Метою написання статті є вивчення поглядів вітчизняних педагогів ХХ ст. на проблему формування в учнів початкової школи навчальної діяльності та уміння вчитися.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалення змісту освіти, розробка нових методів і прийомів навчання завжди базується на кращих ідеях видатних педагогів і психологів минулого. Їх праці є невичерпним джерелом нових відкриттів, пошуків пояснень і відповідей на актуальні питання сучасної освіти, зокрема на формування в учнів навчальної діяльності, що лежить в основі ключової компетентності уміння вчитися.

У числі найвидатніших організаторів і теоретиків освітньої системи почесне місце посідає *Софія Федорівна Русова (1856 – 1940)*. Теоретичні висновки та практичні методи реалізації відродження духовності українського народу, що були розроблені великою просвітителькою, не втратили свого значення і сьогодні. Вона наголошувала на тому, що «на всяке навчання треба дивитися як на процес самонавчання, бо лише ті знання чогось варті, які здобуті самостійною, наполегливою працею того, хто їх здобуває». Тоді навчання буде успішним і результативним. За концепцією С. Ф. Русової заради успішного навчання в центрі має стати індивідуальність дитини, її активність в умовах диференціації навчального процесу [2: 56]. Педагог наголошувала

на тому, що аби збудити у дітей бажання до самонавчання, треба добре знати індивідуальні особливості своїх учнів і вміти кожного притягнути до праці, викликати в ньому відповідне зусилля. На школу вона поклала такі важкі завдання, як зацікавлення наукою, працею, спонукання розвитку усіх творчих і активних сил дитини. Вона вважала, що процес навчання повинен перейти на певному етапі у самоосвіту, а процес виховання – у самовиховання [7: 114 – 115]. Будучи прихильницею активних методів навчання, використання гри-драматизації, що забезпечують активну творчу, пізнавальну діяльність дітей, педагог зазначала, що процес навчання у початковій школі повинен наближатися до гри.

Русова С. Ф. вважала, що система освіти має бути організована на засадах наукової психології та педагогіки, враховувати закономірності й умови розвитку дитини, застосовувати методи навчання і виховання, які відповідають певному віку дитини. Організований педагогічний процес має бути спрямований на формування в дитини елементарних знань і навичок, розвиток розумових сил, мислення, цікавості, любові до наук. Головною задачею навчання Софія Федорівна вважала правильне розумове виховання, а його основною метою – підвищення загального рівня розвитку дитини, збудження в неї духовних сил, виявлення самостійності, творчості. Тому завдання школи вона вбачала в тому, аби навчити учнів найпростіших способів розумової діяльності, сформувати зацікавленість наукою, працею, спонукати до розвитку самостійності мислення, творчої діяльності.

Серед умов розумового виховання педагог виділяла самостійність у здобутті знань завдяки спостереженням за довкіллям, порівнянню, узагальненню, формулюванню умовиводів, які мають сприяти розвитку мовлення, самостійності думки [9: 131]. Ці умови логічно переплітаються з загальнопізнавальними уміннями і навичками, які становлять операційну базу навчальної діяльності молодших школярів.

Вагомий внесок у теорію і практику початкового навчання зробив *Тимофій Григорович Лубенець (1855 – 1936)*, педагог, яскравий послідовник К. Д. Ушинського, М. Ф. Бунакова, В. П. Вахтерова. Він дбав про розвивальний характер змісту початкового навчання, гармонійне поєднання «формальної» та «матеріальної» освіти. В теорії початкової освіти вчений обґрунтував потребу запровадження принципів свідомості, активності, науковості, наочності, самостійності молодших школярів у процесі засвоєння знань,

умінь і навичок [4: 140 – 150].

Він працював над вивченням проблем навчання і виховання учнів школи, особливо початкової народної школи, а саме: впровадження принципу народності освіти і виховання, навчання рідною мовою, вивченню історії народу, зв'язку навчання з життям, підготовки дітей до трудової діяльності тощо. Вимагав запровадження в країні загального навчання, поширення освіти серед дорослого населення, розвитку, ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності.

Велику увагу Лубенець Т. Г. приділяв активізації навчання учнів у своїй праці «Педагогические беседы», де наголошував на тому, що всі прийоми навчання повинні зводитись до пробудження в учнів такого інтересу до того, що вивчається, аби їх увага була зосереджена лише на предметі вивчення. Вчитель повинен досягти того, щоб здобуті учнями знання залишалися з ними назавжди [5: 133 – 136].

Ця ідея становить мотиваційну сферу формування навчальної діяльності. Дитина повинна розуміти для чого вона навчається, вона повинна бачити результат своєї праці. Лише за умови, що дитина приймає навчальну задачу, а значить розуміє для чого їй це потрібно, і виявляє бажання вирішити її, можна говорити про вмотивованість формування навчальної діяльності.

Яків Феофанович Чепіга (1875 – 1938) – громадський і державний діяч, автор проекту української школи, українських шкільних підручників, наукових праць з теорії та методики початкового навчання. Педагог зазначав, що в центрі повинна бути дитина. Головним завданням й вихованням є збереження спадщини народу шляхом послідовного розвитку духовних і фізичних сил учнів. Завданням школи, на думку педагога, мав стати розвиток індивідуальних здібностей і нахилів дитини; створення таких умов освіти, за яких народна воля могла б вільно розвиватися в дитині і лягти в основу духовного становлення молодого покоління; виховувати дитину чесною, здібною і діяльною людиною, задовольняти її природне прагнення до освіти [3, с. 19 – 22].

Ще на початку ХХ ст. Я. Ф. Чепіга звертав увагу освітян на те, щоб основні поняття та істини не сприймалися учнями пасивно і абстрактно, а відкривалися ними більше чи менше самостійно за допомогою досліджень, явищ і процесів, які складають основу для встановлення цих понять і законів.

За Я. Чепігою, зміст методики шкільної праці – це розв’язання трьох завдань: Для чого навчати? Чого саме навчати? Як навчати? [12: 31]. Насамперед, учнів слід озброювати знаннями, необхідними навичками, навчати відповідно до вимог комплексної системи, потреб життя, зазначав педагог.

Науково-педагогічна діяльність Я. Чепіги особливо яскраво виявилася у постановці та вирішенні проблем початкового навчання. У своїх працях педагог відстоював думку про демократизацію навчально-виховного процесу, подолання примусу, насильства чи будь-якого тиску на дитину.

Провідне місце в системі формування особистості Я. Чепіга надавав розумовому вихованню. Вчителі повинні цілеспрямовано розвивати у дитини розум, пізнавальні здібності, пробуджувати інтерес до інтелектуальної діяльності, прищеплювати культуру розумової праці. Він один із перших українських педагогів, який значну увагу приділив глибокому та всебічному аналізу пізнавальних процесів. Пізнавальна діяльність, на думку вченого, починається з відчуття і сприймання, а потім переходить у мислення. Надавав важливого значення розвитку кмітливості, критичного мислення, вміння порівнювати, зіставляти головне і другорядне.

Багато уваги приділяв формуванню в учнів початкових класів інтелектуальних умінь – аналізу, синтезу, порівняння та класифікації. В його творах, методичних рекомендаціях подаються конкретні поради, як виробляти в учнів уміння читати, писати, списувати, працювати з книгами, аналізувати задачу, розв’язувати приклади [6: 47 – 49].

Видатний вітчизняний педагог *Григорій Григорович Ващенко (1878 – 1967)*, один із творців української національної освітньо-виховної системи, української національної педагогіки, яка відповідає духовності українського народу, його історичній місії й потребам державного будівництва України [11].

Освіту, розумове виховання підрастаючого покоління Г. Ващенко вважав однією з найголовніших ланок формування національно свідомих українців. У першій частині фундаментального твору «Загальні методи навчання» педагог виокремив два головних завдання розумового виховання:

1) дати молоді систематичні знання, які б стояли на рівні сучасної науки та відповідали вимогам історичного поступу України;

розвинути у молоді формальні здібності інтелекту – спостережливість, пам'ять, творчу уяву й логічне мислення [11].

Професор Г. Ващенко у своїх працях подав ґрунтовне вчення про методи навчання. Так він виділяв дві групи методів: 1) методи, що характеризують організацію мислення школярів під час навчання (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія); 2) методи, що характеризують участь вчителя та учнів у навчальному процесі: пасивні (лекція, розповідь, робота учнів з книгою, методи наочного навчання), напівактивні (евристичний метод), активні пошукові (шкільні екскурсії, лабораторно-дослідницький, реферативно-семінарський, метод проєктів) [11]. Навчання, за твердженням Г. Г. Ващенко, має збуджувати інтерес учня самим своїм змістом, викликати бажання пізнати те, що не є відомим йому, спонукати його до самостійної праці, а не розважати тим, що безпосередньо до змісту навчання не належить. Педагог наголошував на тому, що потрібно так перебудувати навчально-виховний процес, щоб учні не були його пасивним об'єктом, щоб вони брали активну участь в ньому під керівництвом вчителя [1: 62].

Видатний вітчизняний вчений *Григорій Силевич Костюк (1899 – 1982)*, психолог, педагог, один із фундаторів психологічної науки. Предметом постійної уваги, об'єктом теоретичних досліджень ученого були досить різноманітні психолого-педагогічні проблеми. Серед них важливе місце посідає проблема взаємозв'язку виховання і розвитку дитини, а також педагогічне керівництво цим розвитком у навчально-виховному процесі. На думку Г. С. Костюка, психічний розвиток слід розглядати як процес прогресивної якісної зміни особистості дитини. Діяльність суб'єкта необхідно досліджувати всебічно, наголошував учений. Розвиток особистості визначається не соціальним середовищем як таким, а змістом і характером її діяльності в цьому середовищі. Специфіка педагогічних задач полягає в їх вирішенні шляхом керованої вчителем діяльності учнів, їх активності. Отже, за твердженням дослідника, виховання досягне своїх найближчих і

віддалених цілей лише в тому разі, коли приведе в дію сили самих учнів і спрямує їх використання. Вчений аргументовано довів, що знання, вміння, ціннісні орієнтації, засвоєні суб'єктом, стають внутрішніми чинниками його подальшого розвитку і визначають сприйняття наступних зовнішніх впливів. Вплив навчання на розвиток учня, стверджував Г. Костюк, має базуватися на раніше сформованих і на нових діях, набутих індивідом. Дуже важливо, щоб учитель забезпечував оптимальність навчальних завдань, які послідовно і поступово ускладнюються. Виняткова роль при цьому належить самостійності учнів, а саме, у використанні наявних знань з метою оволодіння новими. Важливо також активізувати прагнення індивіда до пошуку способів розв'язання нових, складніших ніж попередні, задач, як пізнавальних так і практичних [8: 534 – 537].

Видатний український педагог, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки *Василь Олександрович Сухомлинський (1918 – 1970)*, автор високогуманної та демократичної педагогічної концепції. Педагогічну спадщину Василя Олександровича пронизує проблема проектування людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості. Важливим напрямом усебічного розвитку особистості педагог вважав розумове виховання. Він говорив, що успішне розумове виховання можливе за умови, коли вчитель на кожному уроці буде одночасно викликати в учнів жагу до навчання і навчати їх вчитися. Тому, у Павлівській школі практикувалися уроки думки, творчі завдання, створення високого інтелектуального фону, прищеплення любові до читання, створення гуманного та вимогливого підходу до оцінювання, вміла організація виконання домашніх завдань, виховання самодисципліни у розумовій праці. Розумову працю називав «зусиллям думки», а не просто сидінням за книжкою [11: 508]. Важливе місце у цьому відводив проблемному навчанню, коли новий матеріал учитель подає як проблему, яку учні разом із ним повинні розв'язати. Ідею перетворення освіти у важливу життєву цінність педагог тісно пов'язував з відсутністю чи наявністю в учнів інтересу до навчання. Мета початкової школи – «навчити дітей вчитися».

Навчання, на думку В. Сухомлинського, не механічне перекладання знань з голови вчителя в голову дитини. Завдання вчителя полягає в тому, щоб уміло й чуйно, наполегливо і вимогливо виховувати розумові й моральні сили дитини, допомогти їй досягнути навчання як праці, що вимагає великого напруження. Напруження власних зусиль, досягнутий працею успіх, радість

розумової праці – ось три сходинки, піднімаючись по яких, дитина йде до міцних, осмислених знань. Розумове виховання передбачає набуття знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури інтелектуальної праці, виховання інтересу і потреби в розумовому збагаченні протягом усього життя, в застосуванні знань на практиці [10: 55 – 206].

Висновки. Тож, проблема формування навчальної діяльності посідає чільне місце в працях вітчизняних педагогів ХХ століття. Кожен наголошував на тому, що необхідно орієнтувати навчання на дитину, пробуджувати в ній інтерес, уміння і бажання вчитися. Озброювати необхідними знаннями, уміннями і навичками для подальшого розвитку і становлення себе як індивідуальності. Звісно, в працях педагогів, яких ми розглянули, не звучить прямо формування повноцінної навчальної діяльності. Але всі ідеї, висвітлені дослідниками того часу, сьогодні знаходять своє місце у сучасних освітніх концепціях, програмах, ідеях. Тому важливо вивчати і враховувати кращі надбання вітчизняних педагогів і психологів при вирішенні таких актуальних завдань сучасної школи як формування повноцінної навчальної діяльності та уміння вчитися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видатні українські педагоги: Інформаційний довідник / Авт.-упор. Л. В. Калуська. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 224 с.
2. Гарус С. Педагогічна спадщина С. Ф. Русової // Початкова школа. – 2012. – № 6. – С. 56 – 58.

Демчук В. Концепція Української школи у творчості Якова Чепіги (1875 – 1938) // Рідна школа. – № 3 – 4. – 1997. – С. 19 – 22.

Замашкіна О. Д. Ідеї розвивального навчання в історико-педагогічному доробку вітчизняних дослідників першої третини ХХ ст. // Педагогіка і психологія. – №. 3 (56). – 2007. – С. 140 – 150.

Мосіяшенко В. А. Історія педагогіки України в особах /

- В. А. Мосіяшенко, О. І. Курок, Л. В. Задорожна: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.
- Ніколенко Л. Я. Ф. Чепіга – фундатор національної початкової освіти в Україні // Початкова школа. – № 4. – 2005. – С. 47 – 49.
3. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Науково-методичний посібник / За ред. В. Г. Слюсаренка, О. В. Проскури. – К.: ІЗМН, 1998. – 196 с.
- Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін.; Під заг.ред. А. М. Бойко. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
4. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова: Вибр. пед. тв. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
- Сухомлинський В. А. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. А. Сухомлинський. – Вибрані твори в 5-ти томах. Т. 1. – К.: «Рад. школа», 1976. – 654 с.
5. Хрестоматія з української класичної педагогіки: К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський: Навч. посіб. для студ. вищ.навч.закл. / Уклад. В. П. Кравець, О. І. Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с.
- Чепіга Я. Методика навчання в трудовій школі першого концентру / Я. Ф. Чепіга. – К.: Держвид України, 1930. – 268 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нікітіна Олена Олександрівна – аспірантка кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.